

Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa

Motto: “If you think education is expensive, try ignorance!”
Andy McIntyre

22 decembrie 1894. Consiliul de război al Franței îl condamnă pe căpitanul Alfred Dreyfus la degradare și deportare pe viață pentru spionaj. Fără nici o zăbavă, familia acuzatului contestă verdictul și încearcă să obțină suficiente dovezi ale nevinovăției pentru a putea solicita rejudecarea procesului. În toamna anului 1897, probele sunt furnizate. Rezultatul e însă nul; societatea are nevoie de un țap ispășitor. “Interesele superioare” primează și fac eroarea judiciară imposibil de recunoscut de către autorități.

O parte a opiniei publice consideră totuși situația absurdă și intolerabilă. În numele ei, Émile Zola publică în *L’Aurore* un rechizitoriu teribil la adresa tuturor celor care preferau să închidă ochii și să condamne un nevinovat. Intitulat inițial *Scrisoare deschisă către președintele Félix Faure*, faimosul *J’accuse...* polarizează masele. În timp ce din stradă răzbat lozinci antisemite și naționaliste, studenți și profesori, filologi și ziaristi, avocați și medici semnează un protest cerând revizuirea cazului, a “afacerii Dreyfus”. Printre ei îi întâlnim pe Anatole France, Marcel Proust, Georges Sorel, Claude Monet, Jules Renard, Lucien Herr, Émile Durkheim. La 1 ianuarie 1898, “intelectualii” intră în scenă. În pofida eșecului inițial – Zola e condamnat la un an închisoare și 1000 de franci amendă iar reabilitarea victimei inocente se lasă așteptată –, veacul următor va fi al lor¹.

Cine sunt însă “toți acești *intelectuali*, veniți din cele patru zări, care se grupează călăuziți de o idee și se țin strâns uniți în jurul ei?”² Mai multe răspunsuri au fost înaintate de-a lungul timpului. În ceea ce ne privește, ne vom opri asupra unuia singur.

“Ein pragmatischer Don Quijote”

Profesor de sociologie la Universitatea Liberă din Berlin, fost rector al prestigiosului *Wissenschaftskolleg zu Berlin*, fost profesor la Collège de France, doctor *Honoris Causa* al Sorbonei, Comandor al Ordinului Regal al Stelei Nordului, corespondent al cotidianului *Die Welt*, autor al unor cărți de referință precum *Melancolie și societate* (1969), *Sfârșitul istoriei naturale* (1976), *Cele trei culturi. Sociologia între literatură și știință* (1985), *Sainte-Beuve. Despre începutul modernității* (1997) sau *Seduția culturii în istoria Germaniei* (2006), Wolf Lepenies s-a impus în timp ca un nume de referință în istoria ideilor. Ferm convins de faptul că “intellectual history is not a superficial but a useful adornment of political and social history, reminding us that human societies are characterized not just by what people do, but also by what people say and think they are doing”³, acest “Don Quijote pragmatic” (dacă e să-l cităm pe prietenul său Andrei Pleșu) a abordat adesea problema rolului și destinului “clasei cârtitoare”. Grupate sub titlul *Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa*, trei conferințe, trei dintre meditațiile sale pe această temă, au apărut recent și în traducere românească.

Melancolie și utopie

În viziunea lui Lepenies, “intelectualul este un nemulțumit cronic” ce “suferă pentru starea lumii” și, în consecință, “imaginează una mai bună”. Altfel spus, el e “un melancolic constituțional care își lasă deschisă o cale de scăpare către utopie”. Etern rebel cu cel puțin o

cauză la activ, îi numără cu mândrie printre predecesori pe un Campanella sau La Rochefoucauld, dar este mai degrabă urmașul pe linie directă al unui Zola, Jean-Paul Sartre sau Heinrich Böll.

Totuși, în pofida pretențiilor de universalitate clamate uneori, reprezentanții acestei “companii melancolice” se împart în doua categorii antagonice. De o parte îi întâlnim îndeosebi pe literați și umaniști, exponenți ai unei “gândiri vinovate”; de cealaltă parte îi regăsim pe oamenii de știință. Produs direct al procesului de “istoricizare a naturii și demoralizare a științelor”, cei din urmă sunt posesorii unei “conștiințe împăcate”, “adormite”⁴. Primii, implicați civic și moral, vor să schimbe lumea; ceilalți, dezinteresați dar “obiectivi”, își propun doar să o analizeze în amănunt și să o explice.

Mulți au crezut că balanța a înclinat definitiv în favoarea adeptilor renunțării la “judecățile orientative în probleme politice și morale”. *La trahison des clercs*, în epoca nazismului și a comunismului, a părut să distrugă pentru totdeauna prestigiul imens câștigat în vâltoarea afacerii Dreyfus. Anul 1989 avea să schimbe însă radical datele problemei. Mișcările reformatoare și revoluționare, reunificarea Germaniei și falimentul “perestroikăi” i-au readus pe “cârtitorii” central și est-europeni în prim planul vieții publice.

Speranțele lui Wolf Lepenies au fost mari. “Prevăd, spune el în cea de-a doua conferință, ținută la Roma în noiembrie 1991, că această circumstanță va provoca în Europa, în următorii ani, o ciocnire între două culturi politice opuse. (...) Această ciocnire dintre o cultură a experților și o cultură politică a moralistilor va deveni un element decisiv al politicii europene”.

Mirosul de lignit al realităților românești

Din păcate, așteptările i-au fost infirmate. “Eroi pentru cinci zile” – e cazul Germaniei de est – intelectualii din centrul și răsăritul Europei nu au putut evita ceea ce Max Weber numește “rutinizarea carismei”. În plus, tranziția de la o economie aflată strict sub controlul statului la capitalism “crește importanța oamenilor de știință în defavoarea literaților, adică «oamenii cu conștiința împăcată» împing în plan secund «clasa cârtitoare»”.

Cât despre morală, iată cum descrie Adrian Gavrilescu peisajul nostru cultural: “Revistele culturale românești, emisiunile TV realizate de intelectuali, sistemul de promovare din interiorul lumii universitare, paragrafele editorialiștilor, târgurile de carte, relațiile dintre edituri evocă o violență specială, lipsită de implicare fizică: se practică atacul la persoană, traficul de influență culturală, aranjamentele la premiile acordate celor mai bune cărți ale anului, construirea carierelor universitare după regulile de funcționare ale clanurilor academice, falsificarea tirajelor reale ale revistelor culturale, trocul în universul editorial, manipulările prin talk-show, recalificările la locul de muncă, minimalizarea sau maximizarea colaboraționismului cu regimul comunist.”⁵ Fără îndoială, tușele sunt puternic îngroșate. Nici un observator extern de talia sociologului Rose-Marie Lagrave, *directrice d'études* la EHESS (Paris) nu prezintă însă o realitate radical diferită. Primul lucru care o izbește în călătoriile sale “prin țările unei utopii apuse” e tocmai mirosul specific degajat de reziduurile unui comunism care refuză să dispară de bunăvoie și nesilit de nimeni⁶.

Și totuși, în pofida unor astfel de previziuni eșuate, multe dintre afirmațiile lui Wolf Lepenies se vădesc surprinzător de actuale. Dintre ele se detașează îndemnul la reluarea dezbaterii despre menirea socială a intelectualilor: “Cred că în ziua de astăzi, scrie sociologul german, există, ca niciodată, destule motive, pentru ca intelectualii să se pună public în discuție și să reflecteze asupra rolului lor...”

Iată de ce vă propunem un exercițiu. Pornind de la convingerea fermă că în contextul actual intelectualii vor avea de jucat un rol tot mai important, și că educația tinerilor se va dovedi absolut decisivă în ecuația noilor probleme, vom încerca să vedem cum stăm la acest capitol. Europa ne vrea “agili, ageri și inventivi”. Cât de pregătiți și de mobili internațional sunt “tinerele noastre talente”, studenții și doctoranzii români? Problema este cu atât mai importantă cu cât o parte semnificativă a generației următoare de formatori de opinie se va ridica din mijlocul lor.

E pericoloso sporgersi

Trebuie să vă dăm de la bun început vești proaste. Nu mai constituie pentru nimeni o surpriză că avem prea puțini absolvenți de studii superioare – abia unul din zece români de peste 25 de ani are o astfel de diplomă –, la jumătate din nivelul european și la o treime din cel american. Nici că am ajuns să cheltuim aproape aceeași sumă pentru un student raportat la PIB/locuitor ca și țările din UE-25. Și nici că sistemele de evaluare internaționale ne aruncă la periferia performanței universitare europene. Ei bine, temerilor noastre curente i s-a mai adăugat de curând una: creșterea numărului studenților români performanți care migrează spre sistemele occidentale de educație, fără a se mai întoarce acasă.

Aparent, grija noastră este una nobilă și justificată. O analiză atentă a fenomenului relevă însă o realitate de-a dreptul sumbră. În primul rând, comparativ cu tinerii din alte state noi membre, românii nu se înghesuie să studieze în străinătate; ușor peste unu la mie dintre compatrioții noștri – de trei ori mai puțin decât bulgarii – urmează cursuri dincolo de granițele țării. În al doilea rând, potrivit estimărilor Băncii Mondiale, abia 12% dintre conaționali care revin din străinătate au printre bagaje o diplomă universitară. Din nou, suntem la coada clasamentului european⁷. În al treilea rând, foarte puțini străini vin să învețe în universitățile noastre publice – 9500, dintre care 1500 sunt “comunitari”, 4500 moldoveni, iar restul israelieni, tunisieni, ucraineni, sârbi, albanezi sau bulgari. Universitățile din Cehia atrag însă anual 15000 de studenți internaționali, iar cele ungurești aproximativ 13000. Dintr-o sută de studenți europeni, patru aleg aceste două țări! Există numeroase voci care își exprimă dezacordul cu privire la metodologia aplicată în cazul topului Shanghai al celor mai performante universități. Cu greu pot fi însă contestați indicatori precum cei enumerați mai sus. Ei atrag atenția, o dată în plus, asupra calității relativ scăzute a învățământului superior furnizat de România.

Este însă îngrijorarea noastră autentică? În anul 2004, statisticile indicau un număr de 23000 de studenți români plecați în străinătate. Circa 20% învățau în Franța, 18% în Germania, 14% în Statele Unite ale Americii, 13% în Ungaria, 7% în Canada, 5% în Italia, 3% în Regatul Unit al Marii Britanii, câte 2% în Spania, Elveția, Austria, Belgia etc. Pe cine interesează soarta lor? Răspunsul e simplu: pe nimeni.

Să nu confundăm elitele cu calitatea învățământului românesc

Argumente? Câte doriți. Campaniile de informare cu privire la ofertele de educație în străinătate sunt prea puține. Când ele se desfășoară, păcătuim la capitolul descrieri, explicații și analize ale diferitelor sisteme de educație europene. Nu avem o bază de date bine încheată cu privire la posibilitățile de formare profesională continuă disponibile în Uniunea Europeană. În pofida derulării de ani de zile a programelor de schimb, burse și sprijin instituțional, nu dispunem de broșuri cu informații de ordin practic. Transparența și eficiența criteriilor de selecție nu și-au găsit nici ele locul în peisajul educațional autohton.

Odată plecat în străinătate, bursierii români devin, de regulă, particule din teoria haosului. Câți dintre ei se întorc în România? Ce specializări au? Apelează cineva la ei? E greu să nu-ți vină în minte cele 40% posturi libere din învățământul universitar. Le pansăm cu tinerii doctoranzi la zi – slab sau deloc plătiți – sau prin tolerarea cumulului agresiv de ore.

Un sistem educațional și de formare continuă competitiv este acela capabil să dezvolte resursa umană prin corectarea carențelor de comportament civic vizibile în spațiul public românesc, prin promovarea abilităților, a creativității, a inteligenței, a inițiativei, a discernământului, a originalității și a admirației lucide față de valoare. Pe lângă încercările de a reforma sistemul ca întreg, ar trebui așadar să avem și o politică special definită pentru elite. Or, noi ignorăm cu bună știință o parte semnificativă a tinerilor performeri români. Chiar și estimările prezente cu privire la absolvenții noștri din afara granițelor țării au ca punct de reper informațiile oferite de OECD și EUROSTAT. Nici MEC-ul și nici INS-ul nu dispun de date precise...

Levis, argutus, inventor...

Pentru locuitorii țărilor Europei Centrale și de Est, ne spune Wolf Lepenies, termenul „intelectual” a avut și are o dimensiune preponderent culturală. Aici, “Europa” se apropie mai mult de “viziunile intelectualilor”. Uniunea înțelege însă să pună accentul pe latura economică și instituțională a conceptului. Pentru decidenții de la Bruxelles, intelectualii sunt cu precădere funcționari publici capabili să gestioneze programe comunitare, să distribuie și să absoarbă fonduri. Preciși, meticuloși, tăcuți. Poate mai puțin independenți și autonomi, dar cu siguranță mai orientați spre piața muncii și mai sensibili la prioritățile stabilite de înalții responsabili de resort. “Cârtitorii” vor avea o viață tot mai grea, dar noile realități europene le acordă totuși o șansă destul de importantă de a se redresa.

Rămâne de văzut ce rol vor înțelege să-și asume reprezentanții români ai speciei. Li se oferă – chiar dacă nu cu foarte multă generozitate – posibilitatea de a contribui activ la formularea politicilor europene. Li se oferă ocazia de a schimba o lume – lumea lor. Vor și să profite, sau se vor complăce într-o stare generalizată de scepticism și inactivitate? Unii vor crede poate că “nu ne rămâne ca mângâiere decât răspunsul cavalerului de Montbarey la întrebarea de ce alesese să își ducă viața într-un pașnic orașel de provincie: «Societatea cea bună a orașului respectiv e aceeași ca peste tot – răspunsul cavalerului – iar cea rea e de-a dreptul excelentă.»” Atâta doar că s-ar putea ca orașele de provincie să nu mai fie ceea ce au fost.

Andreea VASS

Cercetător la Institutul de Economie Mondială, doctorand la ASE București
Ultima carte: *Protecționismul european. Implicații pentru România* (2004).

Ovidiu OLAR

Doctorand EHESS-Paris / Universitatea București.
Ultima carte: *Împăratul înaripat. Cultul Arhanghelului Mihail în lumea bizantină* (2004).

Wolf Lepenies,
Ascensiunea și declinul intelectualilor în Europa.
Traducere în limba română de Ioana Bot și Anca Neamțu.
Prefață de Andrei Pleșu,
Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca 2005,
104 pp.

¹ Michel Winock, *Secolul intelectualilor*. Traducere din franceză de Gheorghe Chiriță, Chișinău-București: Cartier 2001, pp. 8 *sq.*

² *Ibidem*, p. 23 (Georges Clemenceau, *L'Aurore*, 23 ianuarie 1898).

³ Wolf Lepenies, *The Seduction of Culture in German History*, Princeton University Press 2006, p. 8.

⁴ Alexandru-Florin Platon, "Profeții adevărate și neadevărate", *Contrafort* 10 (144), octombrie 2006 – disponibil la adresa <http://www.contrafort.md/2006/144/1103.html>.

⁵ Adrian Gavrilescu, *Noii precupeți. Intelectualii publici din România de după 1989*, București: Compania 2006, p. 8.

⁶ Rose-Marie Lagrave, *Prin țările unei utopii apuse. Pleoarie pentru Europa Centrală*. Traducere de Teodora Tudorache. Prefață de Alexandru Zub. Postfață de Mihai Dinu Gheorghiu, Iași: Institutul European 2006, p. 9 *sq.*

⁷ A. Mansoor, B. Quillin, *Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union*, 2007.